

Slovanská liturgie na Jadranu

Prof. Dr. Matthias Murko (Štýrský Hradec)

Studie napsaná v době pontifikátu sv. Pia X.

Kdo navštíví kostel na Kvarnerských ostrovech, které tvoří diecézi Krk, najde všude, s výjimkou hlavních míst – Krk, Osor, Cres, Mali Lošinj, Veli Lošinj, Ráb –, bohoslužbu v římském ritu, ale v církevním staroslověnském jazyce, jak je s nepatrnými rozdíly obvyklý nejen u Rusínů, sjednocených s katolickou církví, ale též pravoslavných Srbů, Bulharů a Rusů. Stejný jev lze sledovat také dále v mnoha kostelech severní Dalmácie v diecézích Zadar (dokonce v hlavním městě v klášterním kostele sv. Michala), Split a Šibenik, nejpohodlněji však na chorvatském pobřeží (diecéze Senj), např. v lázních Crikvenica. Někdy na veřejnost pronikají i zprávy o bojích o slovanskou nebo hlaholskou liturgii v těchto oblastech a dozvídáme se, že se v naší vlasti vyskytuje vedle jiných jazykových otázek také tato církevně politická. Nicméně jen velmi málo čtenářů si přitom udělá představu, jakou starou a v katolické církvi **jedinečně** existující výsadu si část Chorvatů zachovala za nejtěžších okolností až do dnešního dne. Římská církev se přes svou univerzalitu vyrovnala s rozmanitými rity a liturgickými jazyky, zejména v Orientu, ale také v Evropě, takže např. ve Lvově máme dokonce tři arcibiskupy: vedle římskokatolického jednoho arménskokatolického (ačkoliv Arméni jsou již dávno polonizováni) a jednoho řeckokatolického, ale nikde není římský obřad s jinou liturgickou řečí než latinskou. Rakousko je tedy také zde bohatší o jednu opravdovou zvláštnost, jejíž dějiny mohou jistě vyžadovat hlubší zájem.

Na půdě naší monarchie, ve Velkomoravské říši a v Panonii, byla slovanská liturgie založena ve druhé polovině devátého století. Moravský kníže Rastislav se chtěl osamostatnit od Německé říše také církevně a v roce 863 povolal z Cařihradu věrozvěsty, a sice ze Soluně pocházející slovanské apoštoly Cyrila a Metoděje, kteří jakožto Řekové s sebou přirozeně přinesli i řecký obřad, avšak církevní knihy přeložili do jednoho jihoslovanského, pravděpodobně makedonského nářečí a tento „staroslověnský“ („slověnský“ ve smyslu slovanský jazyk je v pramenech jmenován neustále), „církevně slovanský“ nebo „starobulharský“ jazyk zavedli po vzoru různých východních církví

vesměs také v bohoslužbě. Konstantin, z důvodu svého rozsáhlého vzdělání nazývaný „Filozof“ – jméno Cyril přijal teprve se vstupem do mnišského stavu před svou smrtí v Římě (869) – vynalezl též zvláštní slovanské písmo, tj. přizpůsobil slovanskému dialektu, který mu byl znám, malá řecká písmena ve stylizované formě, takže připomíná mnohá orientální písmena, a velmi obratně je doplnil znaménky pro zvláštní slovanské hlásky. Důkaz, že toto **hlaholské** písmo (slovansky glagolica), a ne takzvaná cyrilice, která má původ ve velkých řeckých písmenech, je dílem Cyrilovým, patří k nejvýznamnějším výsledkům slovanské filologie.

Oba bratři se však kvůli svým novotám dostali do těžkého konfliktu s latinským německým duchovenstvem, a proto, pod tlakem okolností, hledali ochranu v Římě, anebo přinejmenším ochotně vyhověli, když tam byli povoláni (867). Jejich postup skutečně došel schválení papežem Hadriánem II. a na znamení toho se dokonce v různých římských kostelech konala slovanská bohoslužba. Metoděj se po druhé cestě do Říma vrátil zpět jako apoštolský legát a arcibiskup panonský a udržel si hlavně Moravu navzdory velmi silnému nepřátelství sousedních německých biskupů, kteří jej dokonce dva a půl roku věznili. Roku 880 si také od papeže Jana VIII. vymohl slavnostní a jednoznačné potvrzení slovanské liturgie. Co přimělo římský stolec, i přes jeho závislost na francko-německé říši, k takovému v podstatě neobvyklému uznání? Řím chtěl získat, respektive si udržet slovanské národy, zejména však uplatnit své nároky na celou Ilýrii, tj. Balkánský poloostrov, a proto měl veškeré důvody k ústupnosti, tím spíše, když roku 867 cařihradský patriarcha Photios zahájil exkomunikací papeže pozdější definitivní církevní rozkol a roku 870 přešlo Bulharsko, které také ovládalo velkou část Srbů, k řecké církvi. Nicméně zmatky na papežském dvoře po smrti velkého diplomata Jana VIII. (882) a intriky Metodějova sufragána a nástupce Wichinga, o němž nevydávají dobré svědectví ani němečtí současníci, vedly k nedůslednosti Říma, neboť po Metodějově smrti (885) byla slovanská liturgie na **Moravě** – to nutno zdůraznit – Štěpánem V. zakázána, což by se však stěží stalo, kdyby se jinak skutečně významný moravský kníže Svatopluk s Metodějem lépe snášel a měl správné pochopení pro národně-politický význam jeho díla.

Metodějovi učedníci uprchli hlavně do Bulharska, kde se jim nabízela Makedonie a dnešní střední Albánie jako pokusné pole. Zde se slovanská liturgie nejprve upevnila a potom se dále šířila k Srbům a do východního

Bulharska, kde zejména na dvoře cara Simeona, který měl smysl pro umění, zažila církevně slovanská literatura svůj rozkvět. Přitom se uplatnila blízkost Byzance také v tom, že hlaholské písmo bylo nahrazeno řeckému originálu bližším a skutečně i mnohem pohodlnějším písmem kyrilským¹. Z Bulharska dorazila církevně slovanská řeč a literatura do Ruska. Tak slovanská liturgie na jiho- a severovýchodě Evropy prospěla právě Byzanci, která o ní před Cyrilem a Metodějem nechtěla nic vědět a ani později jí nebyla nakloněná.

K Jaderskému moři pronikala slovanská liturgie nejen od jihu, ale též od severu z Moravy a Panonie. Mnoho náznaků hovoří pro to, že část Metodějových učedníků uprchla i sem, jeho dílo sem muselo dokonce proniknout ještě za jeho života. To, že slovanská liturgie byla v Dalmácii silně rozšířená již počátkem desátého století, dokazují ostré boje proti ní, zvláště proti ní zaměřené závěry splitské synody (925). V důsledku zvláštních okolností byla také zde slovanská liturgie na přechodnou dobu spojenkyní Říma. V dalmatsko-liburnských pobřežních oblastech, zvláště ve významnějších městech, které měly ještě vesměs románské² obyvatelstvo, si mohla Východořímská říše pomocí loďstva nejdéle udržet panství nebo alespoň vliv, a proto se na počátku schismatu dalmatští biskupové přidrželi Byzance a patriarchy Photia; dokonce i v zázemí žijící a vládoucí Chorvaté se za Sedeslava (877–879) připojili k Byzanci. Přesto právě tady dosáhla skvělého vítězství politika Jana VIII., když se chorvatský kníže Břanimir v roce 879 zcela obrátil k Římu. Chorvatský biskup z Ninu se stal mocným činitelem jakožto protiváha vůči dalmatským biskupům a přirozeným ochráncem slovanské liturgie. Brzy se však Řím a Byzanc opět smířily a splitský metropolita se navrátil se svými biskupy do lůna římské církve. Za takových okolností nemohlo dále trvat soupeření chorvatského biskupa a dalmatského metropolity a dalmatští biskupové, kteří se nechtěli omezit na jenom na svá města, vyhlásili válku chorvatské národní církvi, přičemž jim jako za cíl boje velmi posloužila slovanská liturgie. Jan X. se postavil na jejich stranu a měl – možná nezaviněně – již tak malou znalost o postojích a činech svého předchůdce Jana VIII., že si v listě splitskému arcibiskupovi (925) stěžuje na „jiné učení“ Metodějovo, kterého prý nenachází mezi církevními spisovateli (*sacros autores*), a chorvatskému králi Tomislavovi v jednom jemu adresovaném dopisu dělá výčitky proto, že nachází zalíbení v bohoslužbě v „barbarské neboli slovanské řeči“. Nejdůležitější závěry splitské synody, jež následovala

po jeho korunovaci (925), proto nemohou překvapit: biskup ninský byl podřízen splitskému metropolitovi a v kánonu X. se stanoví, že žádný biskup nesmí světit kněze slovanského jazyka; výjimka byla povolena jen pro kleriky a mnichy a rovněž pro sloužení slovanských mší v případě nedostatku kněží, ale také pouze s výslovným papežským určením. Tento kánon byl přijat za velkého odporu menšiny a ninský biskup poslal do Říma jejím jménem protest, jemuž dodal důraz tím, že se tam osobně ukázal. Jan X. ve skutečnosti článek nepotvrdil, přesto byla za jeho nástupce Lva VI., v návaznosti na novou splitskou synodu (928), obětována ninská diecéze. Tak slovanská liturgie sice ztratila svou nejsilnější oporu, avšak přesto byla stále mlčky uznávána.

Často se králi Tomislavovi, v jehož přítomnosti se formulovaly jmenované závěry, vyčítá jeho slabošský postoj v těchto otázkách, nemyslí se však na to, že neobdržel svou korunu, nejstarší v habsburské monarchii, z Říma zadarmo a že měl veškeré důvody k tomu, aby se s dalmatskými biskupy nějak dohodl, tím spíše, když on i jeho nástupci museli usilovat o vládu nad **celou** Dalmácií, čehož také bylo dosaženo. Už i z dnešního národního hlediska nebyla umírněnost chorvatsko-dalmatských králů žádným velkým neštěstím, spíše se tím, že se nevytvořila tak silná hráz mezi slovanským a románským obyvatelstvem, velmi podpořilo postupné poslovanštění dalmatských měst, takže Dalmácie nabízí jediný příklad pronikání slovanského živlu na **Západ** v pozdním středověku. Jen porovnejme, v jaké nevýhodě se z hlediska asimilace cizích elementů nacházejí Srbové vůči Chorvatům (např. v Bosně) nebo Rusové vůči Polákům kvůli své církevní výlučnosti.

Opozice proti slovanské liturgii zůstala přirozeně zachována a její služebníci si zajisté museli nechat líbit mnohé ústrky, což mělo za následek oslabení její vnitřní síly. Doba pro ni nejkritičtější přišla nicméně v čase velkých církevních reforem za Řehoře VII., jenž řídil již politiku Mikuláše II. a Alexandra II. Za Mikuláše II. následovala po korunovaci nejmnocnějšího chorvatského krále Petra Kresimira opět jedna slavnostní synoda dalmatských a chorvatských prelátů ve Splitu (1059–60), která podle zprávy arcijáhna Tomáše rozhodla o úplném vymýcení slovanské liturgie. Jako odůvodnění se uvádělo, že „gótské písmo“ vynalezl jistý heretik Metoděj a ve slovanském jazyce sepsal mnoho lží proti katolické víře, pročež byl Boží Prozřetelností potrestán náhlou smrtí! I když mohl vášnivý stoupenec latinských biskupů v mnohém přehánět, přesto jsou závěry, o nichž podává zprávu, pravděpodobné,

neboť zcela odpovídají snahám Říma o sjednocení, jimž padly současně za obět' latinská liturgie svatého Ambrože v milánské církvi a také latinská mozarabská liturgie ve Španělsku. K tomu přistupuje skutečnost, že Řehoř VII. odmítl vyhovět prosbě českého knížete Vratislava, v jehož říši ještě stále přežívala v Sázavském klášteře slovanská liturgie, o všeobecné povolení této liturgie vůbec s tím, že je to *vana temeritas* (1080), a svůj postoj zdůvodnil důraznými slovy. A přece byla pro Chorvaty i v této době učiněna výjimka! Velké vření mezi lidem a nepokoje (zvláště na Krku) zjevně přiměly Alexandra II. k tomu, aby zmírnil závěry zmíněné synody ve vztahu ke slovanské liturgii (1061 nebo 1062), neboť zakázal pouze svěcení těch Slovanů, kteří se neučili číst a psát latinsky (*nisi latinas litteras didicerint*), což podle našeho současného chápání nebyl žádný nepřiměřený požadavek a stoupencům glagolitismu mohl být při jejich izolaci jen prospěšný, avšak pro tehdejší dobu to v každém případě znamenalo tvrdé opatření. Ani Řehoř VII. se tedy neodvážil provádět na hranici byzantského vlivu žádné nebezpečné experimenty, naopak za jeho vlády byla na splitské synodě (1075) dokonce opět slavnostně obnovena diecéze Nin, která však již nyní neměla žádnou zvláštní důležitost. Je vidět, že církevní politika krále Petra Kresimira a jeho následníka Zvonimira nebyla tak slabošská, jak se často soudí.

Užívání slovanské liturgie u Jaderského moře tedy podle předložených pramenů nebylo Římem **nikdy** zakázáno, ale až do třináctého století také nikdy výslovně uznáno, a proto představovalo pouze zvykové právo. To dokazuje též její první výslovné uznání z roku 1248 od Inocence IV. Tehdejší biskup ze Senje, Filip, se jako latiník v diecézi, v níž byla slovanská bohoslužba všeobecně obvyklá, dostal do velkých potíží a obrátil se na papeže s prosbou, aby se směl touto zvyklostí ve slovanských zemích (ve Slavonii) řídit. Velký církevní právník mu bez výhrad udělil svolení s určením „*in illis dum taxat partibus, ubi de consuetudine observantur praemissa*“. Toto papežské svolení ve prospěch jednotlivé osoby předpokládá, jak správně poznamenává kanonista N. Nilles, nejvyšší **uznání zvykově založené, právoplatné existence užívání slovanské řeči v liturgii**. Inocenc IV., jenž z důvodu svých sjednocovacích snah vytvářel vztahy s tehdejšími slovanskými panovníky, mohl právě v zájmu své věci přijmout i dalekosáhlejší opatření, ale zjevně je nepokládal za nezbytná. Charakteristické je také nakládání s podobnou žádostí benediktinů z Omišalje, která byla

jednoduše postoupena příslušnému biskupu na Krku k vyřízení podle jeho uvážení (1252).

Ze zmíněné korespondence se dále dozvídáme, že příznivci slovanské liturgie udělali již do třináctého století vše pro to, aby ji v očích protivníků a Říma představili jako nezávadnou. Jmenovaní benediktini žádali o povolení bohoslužby „ve slovanském písmu podle obřadu římské církve, jak ji byli zvyklí konat oni a **jejich předchůdci**“. Řecký obřad, který s dílem slovanských apoštolů dorazil i k Chorvatům, nemohl sice původně v Dalmácii vzbudit žádné pohoršení, poněvadž tam byl dlouho všeobecně obvyklý a ještě synoda z roku 1059 prohlásila řecký jazyk vedle latinského za přípustný, přece však bylo v průběhu času nařízeno přizpůsobení se slovanské liturgie římskému obřadu. Podobné snahy byly ostatně velice staré, jak dokazují kyjevské a vídeňské hlaholské fragmenty liturgických textů podle římského obřadu, dokonce nacházíme jejich počátky již v době Metodějově. V souladu s tím byly postupně provedeny také změny v textu církevních knih podle Vulgáty, poněvadž právě na to, aby souhlasil smysl (*sententia*), se kladl důraz již před Inocencem IV. Filologická zkoumání nejstarších rukopisů skutečně ukazují, že nám známá redakce chorvatsko-hlaholských církevních knih existovala již ve třináctém století; rovněž dialektické charakteristiky chorvatsko-srbského jazyka nastoupily již před touto dobou. Odpůrci slovanského písma, kteří prohlašovali jeho vynálezce Metoděje za kacíře, byli dokonce přemoženi objevem slovanských kněží, že toto písmo pochází od sv. Jeronýma, velkého církevního otce, pocházejícího z Dalmácie, na což s trochou skepse poukazuje již Inocenc IV. Co se týká samotného písma, tak prodělalo spolu s písmem latinským vývoj ve stylu a v době gotiky se stalo zcela hranatým; tato „chorvatská“ hlaholice je nicméně pouze přirozeným pokračováním staršího, zakulaceného, „bulharského“, které bylo dílem Metodějovým.

List Inocence IV. biskupu ze Senje měl nicméně význam i pro širší okruh, neboť podle všeobecného mínění ukončil zásadní spor ohledně přípustnosti hlaholsko-slovanské liturgie, takže se mohl v Chorvatsku za vlády uherských králů, v benátských državách, na Istrii za patriarchy akvilejského, pod německými feudálními pány a za Habsburků pokojně rozvíjet a dokonce si podmaňovat nové oblasti. V šestnáctém století ji totiž nacházíme rozšířenou daleko ve vnitrozemí Chorvatska a na Murském ostrově v Uhrách pro ni dokonce zřídil hrabě Friedrich von Tilli místo v klášteře ve Štigově, založeném z úcty ke sv. Jeronýmovi,

který náleží k místům, na nichž měl jmenovaný spatřit světlo světa; máme o ní svědectví také z oblasti Terstu a Gorice, dokonce se zdá, že kněze prchající před tureckým ohrožením vzali i do Kraňska. Tato otázka není dosud písemnými doklady objasněná, přece však je skutečností, že dokonce oběžníky, jimiž se svolávaly kraňské zemské stavy, nesou hlaholské podpisy a že ještě kolem poloviny osmnáctého století si turečtí a rakouští pohraniční velitelé mezi sebou vyměňovali hlaholské dopisy, které jsou uloženy v Lublani. Tak daleko tedy sahalo i světské používání hlaholského písma, ježto byl přímo pravidlem v centrální oblasti glagolitismu, zvláště na chorvatském pobřeží a na Krku. Je pozoruhodné, že v místech, která dnes již privilegium slovanské liturgie nevlastní, byly hlaholsky vedeny i církevní matriky, např. v Malém Lošinji do roku 1732, ve Velkém Lošinji do roku 1709.

Ve čtrnáctém století byl chorvatský glagolitismus přesazen dokonce do Čech a do Polska. Karel IV., u něhož často vystupovalo do popředí slovanské povědomí, si vyžádal od svého učitele Klimenta VI. dovolení, aby směl předběžně na jednom místě zavést slovanskou bohoslužbu (1346), a založil (1347) v Praze Emauzský klášter, který vybavil hojnými prostředky a osídlil nejprve chorvatskými benediktiny. Klášter byl však již za husitských válek zničen. Z Prahy tuto zvláštnost převzal (1390) rovněž polský král Ladislav Jagellonský a jeho manželka Hedvika, ale i v Krakově se mniši se slovanskou liturgií udrželi jen nedlouho přes rok 1470. Zcela nesprávné je mínění jednoho chorvatského literárního historika, že se v Čechách a v Polsku pod vlivem slovanského církevního jazyka mohla rozvinout bohatá literatura, neboť národnímu jazyku a latinskému písmu nemohla vůbec konkurovat. V Čechách, jež v tomto období už měly nemalou literaturu, měla tato epizoda tak nepatrný význam, že ji nejnovější *Literární dějiny* od J. Vlčka vůbec nezmiňují. Roku 1395 v pražském Emauzském klášteře napsaný hlaholský evangelní text mu však přinesl velkou proslulost: svázaný dohromady s jedním starším kyrilským rukopisem se dostal přes Cařihrad do Remeše, kde na tomto tajemném *Texte du sacre* skládali francouzští králové svou korunovační přísahu. Této okolnosti vděčí tato filologicky zcela bezvýznamná památka za to, že ji v devatenáctém století Francouzi dvakrát vydali formou cenných reprodukcí.

Naproti tomu se ve vlasti glagolitismu vyvinula poměrně nemalá duchovní a světská literatura. Zejména tato světská literatura, do níž se přirozeně stále více dostával národní jazyk, je i pro filology málo známá

a ani znalci ji nepovažují za významnou. Tak si ani takový Miklošič neuměl představit, že by nějaké dílo církevně staroslověnské literatury mohlo být přeloženo z jiného než řeckého jazyka, zatímco jím vydaná sága o Trojské válce byla u Chorvatů na Kvarneru bezpodmínečně přeložena z latinské nebo italské předlohy a již kolem poloviny čtrnáctého století se dostala k Bulharům a odtud, jako jiné výtvořky jižních Slovanů tohoto druhu, k Rusům. Opačně se dostal přes srbský překlad z řečtiny i k Chorvatům román o Alexandrovi a byl v oblasti kolem pobřeží již na konci čtrnáctého století tak populární, že se jméno koně Bukephala, na němž Alexandr Veliký jezdil, stalo rodinným jménem; roku 1422 odkázal totiž syn jistého Mateje **Bucifala** z Novi vinici kostelu v Crikvenici. Pro lokální a jazykové dějiny jsou důležité hlaholské listiny, které nyní v cyrilici vydává Záhřebská akademie, aby je lépe zpřístupnila, pro právní dějiny jsou však cenné mnohé právní památky, z nichž nejstarší na chorvatském pobřeží je statut Vinodolu (1288); rovněž staré habsburské državy, jako Veprinac (nebo Opatija), Kastav a Trsat (u Rijeky), nám zachovaly taková chorvatská obecní práva.

Novověk se svými objevy a duchovními proudy však nebyl rozvoji glagolitismu příznivý. Nicméně po tisku latinského misálu (1475) následoval již po osmi letech misál hlaholský (Benátky 1843), avšak poté přinesla celá osmdesátá léta již jen dvanáct hlaholských tisků (z Benátek, Senje, Rijeky). Do tohoto pomalého tempa vnesli rozmach kraňští protestanti, zakladatelé novoslovinské literatury, kteří svůj pohled obraceli k celému slovanskému jihu, a proto vydali v Tübingenu vedle kyrilských také mnohá hlaholská díla, mezi nimi i Nový zákon (1562, 1563). Přesto neměla reformace, jež všude přivedla národní jazyk k novému životu, u Chorvatů úspěch a nikoliv neprávem si ještě v roce 1804 v Římě mysleli, že slovanská liturgie katolické církve velmi prospěla tím, když zejména v šestnáctém století tvořila hráz proti pronikání protestantismu.

Nyní s nepatrným počtem hlaholských, téměř jen církevním zájmům sloužících knih porovnejme početná a všechny potřeby zohledňující latinská a italská díla, jimiž mohly být zaplaveny i pobřežní oblasti Jaderského moře. Nadto se pod vlivem renesance v Itálii od patnáctého století v Dalmácii a Dubrovniku, nikoliv bez souvislosti s dosavadním hlaholským a kyrilským písemnictvím, rozvinula nová duchovní a světská literatura v čistě národním jazyku s latinským písmem, která

v šestnáctém a sedmnáctém století dosáhla velkého rozkvětu. Všem těmto výdobytkům nemohli vzdorovat ani stoupenci glagolitismu, především ne jejich těžkopádné a bez analogie existující písmo vůči latinskému, jež bylo společným bohatstvím všech vzdělců. Dokonce chudí bosenští františkáni dělali se svými v cyrilici a latince tištěnými vzdělávacími písemnostmi pro národní literaturu víc než všichni glagolitě. Z „národních“ abeced Evropy byla tedy ta hlaholská vytlačena ze světského užívání nejdříve právě proto, že byla až příliš národní. Pozvolné mizení obou slovanských abeced u Chorvatů znamenalo velký pokrok pro jejich literaturu a pro sjednocení duchovně a politicky rozdrobených chorvatských území v jeden kulturní celek. Kdo vezme v úvahu, že ještě ve dvacátém století spočívá hlavní rozdíl mezi chorvatskou a srbskou literaturou, které vykazují tutéž spisovnou řeč, v písmu, dokáže tuto skutečnost ocenit.

Tímto způsobem byly hlaholské písmo a církevní slovanský jazyk u Jaderského moře v sedmnáctém a osmnáctém století omezeny na církevní užívání, ale tento teprve nyní „mrtvý“ jazyk se svým tajemným písmem byl ještě vhodnější pro liturgické využití.

Starost o nutné církevní knihy římské církve nyní přebírá samotný Řím. Popud k tomu však vyšel od císaře Ferdinanda II., který na záměr biskupa ze Senje (1624) nařídil nové vydání hlaholského misálu, protože kvůli jeho nedostatku navštěvovali katolíci pravoslavné kostely, aby slyšeli slovanskou bohoslužbu. Za tím účelem se měla dopravit ze Štýrského Hradce do Rijeki protestantům zkonfiskovaná hlaholská a kyrilská literatura. Když se to v Římě dozvěděli, vyžádali si tyto poklady, zabalené ve 24 krabicích, jako dárek, poněvadž tisk církevních knih měl nadále tvořit monopol Propagandy.

Avšak tato náhlá péče Říma nepřinesla slovanské liturgii žádné zvláštní požehnání. Za Urbana VIII. stály v popředí sjednocovací snahy, zaměřené především na získání Slovanů. Proto existoval záměr, aby měli všichni Slované pokud možno jednotné knihy, a tak byl minoritou Rafaelem Levakovićem, pocházejícím z Chorvatska, pod dohledem rusínského chelmského biskupa Terleckého porušen nový misál, který vyšel v roce 1631 jako první hlaholská kniha vytištěná v Římě, a ještě více breviář (1648). Toto ničivé dílo pokračovalo v ještě větší míře zavedením rusko-staroslověnských hlásek, tvarů a slov v osmnáctém století Dalmatem Karamanem, jenž strávil nějaký čas v Rusku a osvojil si tam názor, že ryzí církevně slovanská řeč je doma tam; jím redigovaný

misál vyšel v roce 1741. Pravoslavní Srbové v Uhrách a Chorvatsku si kolem poloviny osmnáctého století museli opatřovat církevní knihy v Rusku, protože nebyla schopnost se závčas postarat o jejich duchovní potřeby, katoličtí Chorvaté a Řím však z neznalosti postupovali vpřed v jejich rusifikaci. Tak se vymstilo zanedbání studia církevně slovanského jazyka ze strany domorodých kněží a biskupů a nejvyšších církevních úředníků! Žádný div, že kněží a lid byli velmi nespokojení s odstraněním chorvatských redakcí církevně slovanských knih, jež se v průběhu staletí organicky vyvinula. Tato okolnost zajisté představovala jeden z důvodů pro konstituci Benedikta XIV., který nařídil při sloužení mše a při modlitbě oficia používání „slovanského literárního jazyka“ a zavlékání národního jazyka musel co nejpřísněji zakázat (1754).

I když ve jmenované bule, která tvoří až do dnešního dne zákonný podklad pro slovanskou liturgii u Jaderského moře, se vyslovuje chvála „ilyrskému kléru“ za to, že po staletí „horlivě“ uchovával slovansko-latinský obřad, tak musíme přesto přiznat, že také značně přispěl k jeho úpadku. Mnohá církevní knížata, zejména pocházející z Itálie, i v novověku silně bojovala proti slovanské liturgii a jejím většinou chudým služebníkům, přičemž si jako záminku pro svá opatření brali jejich nevědomost, která však často nebyla větší než u latinských duchovních. Nicméně se jim staví na odpor zadarští arcibiskupové a někteří biskupové, kteří se slovanské liturgie energicky ujali a pečovali též o odpovídající duchovní dorost. Originálně mezi nimi vyniká biskup Mikuláš z Modruše (1461–1470), který námitku, že slovanská liturgie nebyla Římem nikdy potvrzena, odmítl poznámkou, že tak starý, církevními otci posvěcený zvyk nepotřebuje „žádný list, žádnou bulu a žádné nové potvrzení“. Ale celkově zůstali glagolité sirotky, kteří byli všude odstrkovaní. Je tudíž pochopitelné, že latinsky vychovaní duchovní s ohledem na svůj lepší prospěch a rovněž z důvodů pohodlnosti, poněvadž hlaholské písmo opravdu není snadné se naučit a uchovat v paměti, vydali všanc dědictví otců. K tomu se přidalo postupující poitalšťování měst v benátských krajích, jež však v době republiky nebyla zdaleka tak silná jako za panství Rakouska, které se na Jadranu předvádělo jako italský stát, neboť jednoho provveditora Serenissimy nahradil složitý úřednický aparát s osazenstvem. Příznačná je i skutečnost, že slovanská liturgie v těch částech Istrie, které byly původně rakouské, upadla dříve a že jednomu Čechovi, Josefu Novákovi, bylo jako arcibiskupu zadarskému vyhrazeno uzavřít poslední

seminář pro hlaholské kněze (1827). Našli se dokonce takoví fanatici, kteří ničili a pálili hlaholské knihy, takže na osvíceném Západě máme protějšek k zuřivosti řeckých fanariotů v Bulharsku.

Velkou roli ale hrála chudoba obcí, které si nemohly pořizovat méně přístupné hlaholské církevní knihy, ještě více však okolnost, že tyto knihy často nebyly vůbec k sehnání. Proto se navzdory bule Benedikta XIV. stále více uplatňoval nešvar, že kněz při mši, s ohledem na lid, přednášel zpívané části více či méně v lidové řeči (*schiavetto*), ale zbývající část četl latinsky.

Když znovuzrození slovanských národů v devatenáctém století probouzelo od roku 1830 k novému životu i Chorvaty, stala se hlaholská liturgie nejen předmětem zájmu vzdělavců, nýbrž i oprávněné národní hrdosti. Zvláštní pozornost se na ni soustředila prostřednictvím různých tisících výročí, příchodu slovanských apoštolů na Moravu (1863), smrti Cyrilovy (1869) a smrti Metodějovy (1885). K epochální události poskytlo příležitost tisící výročí slavnostního uznání slovanské liturgie Janem VIII., když v jeho duchu prozíravý politik Lev XIII. encyklikou *Grande munus* (30. září 1880) nesmírně pozvedl vážnost slovanských apoštolů v celém katolickém světě a zdůraznil nejen jejich zásluhy, ale i zásluhy římských papežů o slovanskou liturgii.

K této encyklice, která přirozeně připomněla starý protiklad mezi východní a západní Církví, se pojily až příliš velké naděje a obava, z nichž se obě stejnou měrou nenaplnily. Přitom by bývala téměř utrpěla škodu slovansko-římská liturgie, poněvadž byla vtažena do soukolí konfesní polemiky a propagandy, diplomatických tahů, při nichž jde často o okamžitý taktický úspěch, ne však o jádro věci, a politické agitace, která se často stejně neobratně vede, jako se potírá. Nicméně proto, že jasný vhled do všech těchto otázek a v důsledku toho objektivní úsudek je nemožný, chci se omezit pouze na nejdůležitější fakta.

Nárůst zaznamenal slovansko-římský obřad od této doby jen v Černé Hoře, která se díky berlínské smlouvě stala pánem nikterak velkého počtu katolíků. Při tom se odehrál jeden tragikomický příběh. Kníže Mikuláš si přál církevní knihy s kyrilským písmem, což bylo zcela rozumné a Vatikán mu to mohl snadno schválit, poněvadž toto písmo je běžné u miliónů Slovanů sjednocených s římskou církví, přesto se proti jeho vůli postavila diplomacie, včetně ruské, ze strachu před expanzivní silou katolicismu, protože by tak totiž zmizel podstatný rozlišovací znak mezi katolíky a pravoslavnými. Že byl Řím na ztracené půdě – v oblasti

dnešní Podgorice byl zakladatel první srbské dynastie Nemanjů ještě katolicky pokřtěn – v arcidiecézi Bar, jejíž držitel nese rovněž titul srbského primasa, připraven k ústupkům, je snadno pochopitelné. Byly zde „specifické důvody“, které měl na paměti vídeňský nuncius Galimberti, když v okružním listě z 12. května 1887 vyzval rakouské biskupy, aby ve svých diecézích se vši rozhodností zakročili proti agitaci na podporu slovanské liturgie.

Snahy Lva XIII. měly jinak jen ten úspěch, že nový misál, který na jeho náklady vyšel roku 1893, byl důkladně připraven a na podkladě rukopisů a starých tisků opět uplatnil původní staroslověnský text v chorvatské redakci. Rovněž bylo ponecháno hlaholské písmo, ačkoliv se zesílily i hlasy pro zavedení cyrilice nebo latinky, což by skutečně bylo přiměřené době. Již roku 1892 stanovila rezoluce Kongregace obřadů pro tento výdobytek taková pravidla, že v budoucnu při zpívání nebo čtení mše se smí užívat pouze staroslověnský jazyk bez příměsí národního jazyka a bez střídání s latinou. Nelze říci, že by toto očištění slovanského obřadu bylo pro duchovenstvo a pro lid všude vítané, přesto se okamžitě provedlo v diecézích Senj a Krk, částečně i v Dalmácii (v diecézi Split). Různé v úvahu přicházející otázky ale upravoval teprve v roce 1898 (5. srpna) okružní list Kongregace obřadů arcibiskupům z Gorice, Zadaru a Záhřebu. Staroslověnský jazyk byl prohlášen za věčné privilegium jistých církví (ne však za osobní privilegium jednotlivých duchovních), jež může mít platnost jen tam, kde se nejméně třicet let fakticky vykonávalo. Biskupům bylo uloženo za povinnost, aby se starali o přiměřený dorost kněží latinského a staroslověnského jazyka. Vztah mezi oběma obřady spočívá na vzájemnosti: ve slovanském kostele může i latinský duchovní slavnou mši sloužit pouze slovansky a naopak, ve své řeči ale jen soukromě. Podobně je tomu i se křty a sňatky, které se mohou slavnostně konat jen v jazyce dotyčného kostela; jestliže v tomto ohledu nepomůže poučení, vykoná se obřad soukromě podle přání zúčastněného.

Přísná ustanovení ohledně užívání staroslověnského jazyka po dobu třiceti let dala zadarskému arcibiskupovi a biskupovi z Poreče-Puly pravomoc, aby prohlásili toto privilegium ve svých diecézích za vyhaslé. Toto opatření narazilo na obzvlášť silný odpor v zadarské arcidiecézi, která byla právě kolébkou slovanské liturgie u Chorvatů, poněvadž ninská diecéze s ní splynula. Rekurs kněží a laiků měl za následek, že Lev XIII. zadarského arcibiskupa částečně opravil (22. srpna 1900),

neboť jeho rozhodnutí zní, že privilegium staroslověnské liturgie není vyhaslé, pakliže bylo přerušeno během posledních třiceti let nikoliv dobrovolně, ale v důsledku vnějších překážek, jako je nedostatek církevních knih nebo kněží znalých staroslověnštiny. Tytéž důvody měly platit také pro istrijskou pevninu, kde většina far, které neobývají skuteční Italové, toto privilegium bezpochyby (jen ve staré diecézi Poreč je dosvědčeno devatenáct far) měla, ale z nouze užívala *schiavetto*, směs slovanského a latinského jazyka. Kromě Poreče-Puly přichází v úvahu ještě diecéze Terst-Koper, a tedy vedle Chorvatů i zlomek Slovinců. V bojích ohledně Istrie nebylo ještě řečeno poslední slovo.

V každém případě je existence zbytků slovanské liturgie u Jaderského moře zajištěna. Tu a tam se vynořující pověsti, které současnému papeži kvůli jeho benátskému původu připisují úmysl, že je zruší, jsou prostě jen zbožná přání jistých italských politiků. O takových otázkách rozhodují zájmy katolické církve, která má v tomto bodu, jak ukazuje historie, kterou jsem načrtl, dostatek zkušeností. Především samotný Řím, jenž má stále na paměti myšlenku znovusjednocení církví, nevydá lehkovážně z ruky takový trumf jako staroslověnská liturgie. Národ, jako je ten chorvatský, si ale takové privilegium, zejména v době nacionalismu, nenechá vyrvat, to by pak museli získat převahu nábožensky indiferentní politici, kteří však nemohou být příjemní ani Církvi. Prestiž chorvatských biskupů, která v posledních letech silně utrpěla, by také neunesla další zatěžkávací zkoušky. Co se však týká lidových mas, platí to, co již císaře Ferdinanda II. přimělo k opatřením ve prospěch slovanské liturgie. Dále na jih je záležitost mnohem vážnější, než když se slovinská obec dostane do konfliktu s biskupem kvůli faráři a nedokáže si pomoci při hledání nějakého sjednoceného nebo pravoslavného duchovního. O to větší je však u národa, který ještě zcela lne k vnějším prvkům bohoslužby, také nebezpečí indiferentismu.

Jak se může v této otázce vést prelátovi, který chce být skutečně dobrým pastýřem, ukazuje příklad nynějšího biskupa Krku, A. Mahniče. Ve své slovinské vlasti vášnivým způsobem hájil jako jeden z nejřímštějších mezi římskými kněžími ve své revui **Rimski Katolik** univerzální latinský liturgický jazyk; když však poznal svou diecézi z vlastního pohledu, stal se ze Šavla Pavel. Aby nevnesl žádné rozladění do náboženských citů obyvatelstva, celebruje při svých vizitacích slavnou mši svatou ve staroslověnském jazyce, což se přirozeně nejdříve musel naučit, pečuje o čistotu slovanského obřadu a snaží se pozvednout kostelní zpěv, což je

velice důležité, poněvadž knězi nejčastěji odpovídá všechen lid a při nešporách zpívá žalmy a antifony, přičemž člověk musí žasnout, jak si to mohl vštípit do paměti, vždyť odpovídající, latinkou tištěné knihy pro lid jsou také výdobytkem teprve posledních let. Nadto zřídil ve své tiskárně hlaholské oddělení, takže po staletích se ve vlasti glagolitismu opět tiskne hlaholsky, a založil „staroslověnskou akademii“, která si vzala za úkol především studium a zveřejňování starých rukopisných památek, aby se pořídil odpovídající podklad pro nový breviář a úplný text Pisma svatého. Dosud vydané sešity *Glagolitiky (Publicationes Palaeoslavicae Academia Veglensis)* ukazují, že se práce započala správným způsobem, a skromné akademii přinese čest i ve vzdělaném světě, protože se stále více osvědčuje, jak důležité jsou chorvatsko-hlaholské texty pro studium starého církevně slovanského jazyka a zvláště i pro překladatelské dílo Cyrila a Metoděje. Ještě nedávno nechal jeden ruský učenec upomenout Jihoslovanskou akademii věd v Záhřebě, aby zorganizovala systematický výzkum těchto dosud zapomenutých památek – jejich studium nebylo možno požadovat ani po pravoslavných Slovanech. Je příznačné pro dnešní situaci našich slovanských studií, zvláště u jižních Slovanů, že takové osvícení musí přijít ze severu. Přitom však nesmíme přehlédnout, že Jihoslovanská akademie věd zvládá více, než by se od ní mohlo přiměřeně žádat, neboť coby akademie bez státní podpory představuje v celé monarchii kuriozitu.

Z celého líčení dostatečně vyplývá, že především státní správa by neměla mít žádný důvod se do této otázky vměšovat a už vůbec ne usilovat o zničení výjimečné instituce katolické církve, která přetrvala génia a ráznost Řehoře VII. a celou svou podstatou je všechno jiné než protirakouská. Člověk pokládá ještě za pochopitelné, jestliže v tomto smyslu byl na biskupy počátkem devatenáctého století vyvíjen tlak nebo když strážníci museli celé měsíce chránit nového faráře, který zavedl latinskou bohoslužbu. Ale jistě děje nejnovější minulosti mohou sloužit jen jako typický příklad toho, jak někdy různí státní činitelé zvráceně řešili slovanské otázky, jistě spíše z nevědomosti než z jiných důvodů.

V chorvatských zemích se dnes nicméně nemyslí jenom na zachování toho, co ještě zcela nebo zpolo existuje, ale agituje se za znovuzavedení slovanské liturgie ve všech oblastech, kde kdysi bývala, dokonce se poukazuje na to, že toto privilegium či přímo právo bylo uděleno celému chorvatskému národu. Mnohé výrazy (jako *gens illyrica*, *lingua illyrica*) se tak mohou skutečně vykládat, jiné lze dokonce rozšířit na slovanské

národy vůbec. Přesto, když odhlédneme od interpretací, se nachází ve stejné situaci jako všechna historická práva, která mají význam jen tehdy, když je zde kromě vůle také síla k jejich uplatnění. Zda Řím v průběhu dalších let ukáže připravenost k dalším ústupkům, zůstává otázkou jeho politiky, jako tomu bylo ve vztahu ke slovanské liturgii od počátku. Střízlivý pozorovatel musí též uznat, že význam mrtvého jazyka v Církvi, i kdyby se při velké konzervativnosti slovanských jazyků velmi blížil jazyku národnímu, se z hlediska národního přeceňuje. Obřad samotný nepůsobí v životě národa žádné zázraky, zejména ne v současnosti s jejími zcela jinými potřebami; že ani on nechrání před národním odcizením, ukazují Arméni v Polsku, sto tisíc sjednocených Maďarů, kteří ještě mají slovanský obřad, což vysvětluje nervozitu Uherska v otázkách slovanské liturgie, a – samotné chorvatské pobřežní oblasti. Příklad Polska naopak učí, jak lze i s latinským obřadem čelit Němcům a Rusům. Kdyby byla slovanská liturgie opravdu takovou oporou chorvatské národnosti, jak se často míní, nemusel by se nikdo divit tomu, že se navzdory všem ranám osudu ještě zachovala v dnešním rozsahu. Neboť zbytky staroslověnské liturgie skutečně reprezentují úctyhodný kus minulosti chorvatského národa.

¹ V hranaté podobě, kterou přijalo v období gotiky, je ještě i dnes v Církvi běžné u Srbů, Bulharů, Rusů a Rusínů, zatímco ke světskému užívání zavedl Petr Veliký takzvané civilní písmo s latinským duktem.

² Novější výzkumy dokazují, že v Dalmácii vymřelo jedinečné románské nářečí. Dnešní mluvená italština v dalmatských městech byla importována Benátčany.